

Abans de prosseguir l'estudi del còdex pel meu compte després de les sessions conjuntes amb la classe, vaig voler informar-me sobre el manuscrit. Vaig dur a terme una recerca al catàleg de la UB i allà vaig trobar força informació perquè, en tractar-se d'un manuscrit molt preuat, està relativament estudiat. La Biblioteca Universitària de Barcelona n'ha realitzat una fitxa, juntament amb una descripció complementària amb notes sobre el context de producció del còdex, així com un escaneig de tots els folis, tot accessible online per tal que l'obra pugui ser consultada amb comoditat i alhora preservar-ne la conservació.

Tot i posseir aquesta informació, en concret la fitxa esmentada, les dades aportades per Miquel Rossell i l'article de Planas (veure l'apartat de bibliografia), vaig voler ratificar-ho i ampliar-ho. Per això vaig consultar diversos llibres sobre espiritualitat a finals del s. XV i especialment entorn a la *devotio moderna*, així com estudis sobre miniatura flamenca d'aquest període. Pel que fa a l'apartat de la devoció i els llibres d'hores, a grans trets només em van servir per corroborar el que ja contenia la bibliografia abans esmentada, ja que a causa de la limitació física del treball de l'assignatura he considerat poc adequat inserir-hi més informació al respecte. Entorn a les miniatures però, sí que he inclòs diverses referències a la producció d'aquestes i en especial he pogut trobar diversos exemples de manuscrits flamencs que contenen una decoració pràcticament idèntica a la del ms. 1859.

Un cop fet això, sí que vaig estudiar el còdex físicament a la secció de Reserva de la biblioteca. Vaig revisar tot el que havia escrit en les sessions anteriors i vaig continuar la tasca fins a completar la fitxa que havíem d'omplir. La part més difícil del treball realitzat va ser alguna secció de la col·lació, ja que no sempre va ser fàcil desxifrar la constitució dels quaderns i, tant jo com els treballadors de la biblioteca patíem per la conservació del manuscrit amb la meva manipulació.

Liber horarum ms. 1859

Ubicació actual:

Biblioteca: Biblioteca Universitària de Barcelona (BUB), Secció de Reserva.

Signatures:

Signatura actual: Ms. 1859.

Olim: X-10-26 (al llom, conservat parcialment); arm. I, tabla 5, núm. 5 (full de guarda anterior, recto); 199503 (f. 1v).

Història: forma i data d'ingrés: desamortització, 01/01/1880 (segons catàleg).

Títol a Ms/Ed: no n'hi ha.

Dades de la còpia

Nom copista (y f.): no consta.

Època del MS: finals s. XV o inici del s. XVI (segons catàleg i bibliografia).

Material

Matèria: vitel·la.

Format

Format: dotzau.

Enquadrernació (tipus, època, decoració):

Enquadrernació possiblement original, contemporània a la còpia, conservada parcialment, la major part de les tapes n'és. Fou reenganxada sobre un altre material posterior usat en fer una nova relligadura. El llom i alguna part de les tapes formen part d'una restauració del s. XIX.

La part de l'enquadrernació original que es conserva, doncs, està feta de pell gofrada marcant dues quartel·les a cada cara, hi observem amb frondes i elements zoològics estilitzats i dues fileres amb flors de lis alternades amb quadrifolis, al voltant dels quals en lletra gòtica es llegeix "ora pro nobis Santa / Dei genitrix ut / digni efficiamur promissis/sionibus Xristi".

Al llom, segons el catàleg, hi hauria d'haver tres nervis, que ja en aquest document s'especifica que no es veuen amb claredat. Actualment són imperceptibles.

Condició: en bon estat, acabat de restaurar.

Incomplet: manquen folis entre el f. 65 i el f. 66 i entre el f. 172 i el f. 173.

Folis en blanc: 199r (el f. 199 és d'un afegit posterior).

Mides:

	Altura	Amplada	Lloc
Enquad.	150	105	coberta anterior
Full	141	97	f. 14r
Caixa	80	52	f. 14r
Col.	80	52	f. 14r

Disposició del text en la pàgina:

	Detall (núm.)	Lloc
Col.	1	A tot el volum
Lín.	18	A tot el volum; la primera línia en blanc.

Detall de la foliació:

II + 1-220 + I ff.

Ambdós plans de l'enquadrernació tenen fulls de guarda. Els anteriors són contemporanis a la còpia i el posterior estava enganxat a la contracoberta.

Existeix una numeració moderna realitzada a cada foli a llapis a l'angle superior dret del recto, excepte als fulls de guarda. L'exemplar no té la foliació original.

Col·lació:

Quadern	N. de folis	Sign.	Folis	Centre plec	Reclams
1	12	--	1-12	3/9	--
2	8	--	13-20	4/4	gratia
3	8	--	21-28	4/4	die secundum
4	4	--	29-32	2/2	gitabat
5	8	--	33-40	4/4	aurum
6	8	--	41-48	4/4	inequitate
7	8	--	49-56	4/4	[b]enedicite

8	8	--	57-64	4/4	ritas
9	7	--	65-71	3/4	salute
10	8	--	72-79	4/4	ad futurum
11	8	--	80-87	4/4	aue maria
12	8	--	88-95	4/4	sunt
13	8	--	96-103	4/4	[n]otam
14	8	--	194-111	4/4	uigilie
15	8	--	112-119	4/4	tua
16	8	--	120-127	4/4	[l]ibera
17	8	--	128-135	4/4	quoniam adhuc
18	8	--	136-143	4/4	ueritatem
19	8	--	144-151	4/4	deprecationem
20	8	--	152-159	4/4	[s]alue uirgo
21	8	--	160-167	4/4	facturus
22	6	--	168-173	4/2	odore
23	8	--	174-181	4/4	autem fructo
24	8	--	182-189	4/4	Numquid
25	8	--	190-197	4/4	inter quas
26	9	--	198-206	1+1+3/4	gabat
27	8	--	207-217	4/4	ad iudeos
28	6	--	215-220	4/2	--

1(3/9), 2-3(8), 4(4), 5-8(8), 9(3/4), 10-21(8), 22(4/2), 23-25(8), 26(5/4), 27(8), 28(4/2)

Mà: gòtica molt regular.

Filigrane(s): manuscrit íntegrament realitzat en pergamí.

Decoració:

a) rúbriques en vermell.

b) caplletres de dues mides (una i dues línies de pauta, respectivament) en daurat sobre fons vermell.

c) Signes per completar les línies fins al límit de la caixa, en daurat sobre fons vermell.

d) caplletra simulant una branca amb orla on hi ha decoració de flors, fruits i insectes sobre un fons or mat que envolta la caixa d'escriptura pels quatre costats (f. 188r, f. 200r).

e) caplletres historiades, a l'inici d'algunes de les divisions majors del llibre d'hores, amb una orla que emmarca el costat esquerre, superior i inferior de la caixa d'escriptura amb la decoració esmentada sobre fons d'or mat (f. 20v, f. 31r, f. 32v, f. 34r, f. 35v, f. 53r, f. 62v, f. 69r, f. 72v, f. 76r, f. 82v, f. 87v, f. 148r, f. 156v, f. 158v, f. 160r, f. 166r, f. 169v, f. 171r, f. 171v, f. 172r, f. 172v, f. 173r, f. 173v, f. 174r).

f) caplletra il·luminada, a l'inici de la resta de divisions majors del llibre d'hores, representant formes vegetals amb una orla al voltant de tota la caixa d'escriptura que combina la decoració esmentada sobre el fons d'or mat a la part superior de la pàgina i decoració historiada a la part inferior d'aquesta (f. 13r, f. 15r, f. 25r, f. 112r).

g) orles historiades que envolten els quatre costats de la caixa d'escriptura (f. 37r, f. 95r, f. 175r, f. 211r).

h) il·luminació historiada a pàgina completa (f. 199v), que és un foli afegit.

Altres precisions codicològiques:

Pauta: feta amb línies vermelles, tipus Derolez 13 (les línies fonamentals de justificació vertical i horitzontal arriben fins als extrems del foli). Les pautes dels renglons també estan realitzades en vermell.

Materials de la pauta: tinta vermella o sanguina.

Perforacions: sí, triangulars, petites, al marge dret del foli per a cada rengló (tipus Derolez 1), realitzades amb un punxó o amb un instrument similar.

Reclams: sí.

Posició i orientació: verticals descendents, al marge dret, sobre la línia de pauta, per la part exterior de la caixa d'escriptura (tipus Derolez 6), en tinta negra.

Signatures (de quadern): no es distingeixen.

Primera línia escrita dalt o a baix? Primera línia en blanc.

Antics posseïdors: Ex-libris manuscrit a la contraguarda anterior (segles XVII-XVIII): "Soy de Gaspar Fuster".

Altres persones o institucions relacionades amb el volum: no consta.

S'ha parlat d'un hipotètic retrat del donant, representat en actitud de pregària a la miniatura del f. 158v.

Notes:

Es tracta d'un manuscrit realitzat entre finals del s. XV i inicis del s. XVI, d'origen flamenc. Aquesta filiació queda demostrada en primer lloc per les festivitats del calendari (ff. 1-12v): Amand i Vedast (el segon, bisbe d'Arràs i Cambrai 6-XII), Eleuteri (titular de l'abadia benedictina de Torunai, 20-II), Sant Servasi (bisbe de Tongres a Lieja, 13-V), Sant Lambert (bisbe de Maastrich, 17-IX), Sant Bavó de Gant (1-X) i Sant Hubert (bisbe de Maastrich, 3-XI) (PLANAS 2007, p. 95).

Dos altres elements que el vinculen a aquest territori són l'ordre de les oracions i el programa iconogràfic, també típics de Flandes. Entorn a les miniatures, cal dir que el seu estil és un altre factor determinant per situar l'origen del manuscrit. Hi observem en primer lloc una decoració pràcticament idèntica de molt manuscrits produïts a Flandes, com el manuscrit ms. BMH 162 (c. 1510, Museum Catharijneconvent d'Utrecht), els manuscrits Add. Ms. 35313 i Add. Ms. 17280 (c. 1500 i c. 1480, British Library de Londres), els manuscrits ms. Cod. 1862 i Cod s.n. 13236 (c. 1500 i c. 1520, Viena Österreichisches Nationalbibliothek) o el manuscrit Vat. lat. 3770 (c. 1510-1520, Biblioteca Apostolica Vaticana, Ciutat del Vaticà).

Pel que fa a les mans que les elaboraren, es distingeixen tres artistes. Del principal, que apareix en tots els folis amb les caplletres historiades i en els marcs amb or mat, s'en destaca la gran invenció, narrativitat i els efectes tridimensionals dels elements sobre aquest fons tan característic aconseguint l'efecte del *trompe l'oeil* en plasmar l'ombra de vegetals i insectes. Es tracta d'una innovació aportada per la miniatura flamenca a partir del tercer quart del s. XV. Aquest estil ha estat anomenat historiogràficament "style ganto-bourgeois" (SMEYERS 1998, p. 419).

La segona mà que observem en la il·luminació del manuscrit, menys destra que l'anterior tot i seguir la mateixa tendència estilística, s'ocupa de les escenes historiades que es situen en els quatre marges del foli. Per últim, el tercer artista apareix només al foli 199v, en la il·luminació a tota plana d'estil renaixentista, element que corroboraria que es tracta d'un afegit posterior.

Pel que fa a la tipologia del llibre, els llibres d'hores són llibres de petit format destinats a la pregària contemplativa individual, a la devoció privada. Van sorgir a finals del s. XIII arran de l'eclosió de la *Devotio moderna*, un moviment religiós relacionat amb l'humanisme cristià que defensava una espiritualitat més íntima, reflectida eminentment en el pla individual; s'imitaven les pràctiques devocionals del clergat regular, però amb una estructura més simple i menys variable, per tant, més fàcil d'usar. Alhora, la proliferació d'imatges sumptuoses col·locades per a subdividir visualment cada secció del llibre eren elements que atreïen estèticament el lector.

En relació al contingut del llibre d'hores, que en el ms. 1859 es segueix bastant acuradament tot i haver-hi afegit algun altre element, trobem un calendari litúrgic en què per a les festes destacades s'utilitza vermell i en la resta el negre o marró; a continuació trobem les Hores de la Santa Creu i les Hores de l'Esperit Sant, juntament amb fragments dels Evangelis; després hi ha les Hores de la Mare de Déu (donen el nom a la tipologia de llibre); a continuació, els Set Salms Penitencials, l'Ofici dels Difunts i les Hores de la Passió, acompanyats de d'altres pregàries a la Mare de Déu i diversos sants.

Els principals centres de producció de llibres d'hores eren França i els Països Baixos, en especial el segon, amb un important mercat enfocat a l'exportació. Es mantingué aquesta activitat gràcies a l'extraordinària popularitat de què gaudia aquesta tipologia librària per part de membres, sobretot femenins, de la reialesa, l'aristocràcia i la burgesia, fins a la primera meitat del segle XVI. Fou llavors quan, arran de les directrius de la Contrareforma, comença el seu declivi, culminat per la seva prohibició per part de Pius V; l'Església afirmava que contenien elements anecdòtics i poc transcendents, així com apòcrifs i supersticiosos.

Bibliografia usada:

BERGMANS, Anna [et. al.], *L'Art flamand et hollandais: le siècle des primitifs, 1380-1520*, París: Citadelles & Mazenod, 2003.

MIQUEL ROSELL, Francisco Javier, *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, Madrid: Direcciones Generales de Enseñanza Universitaria y de Archivos y Bibliotecas, 1958-1969, vol. 4, pp. 337-340.

PLANAS, Josefina, "Plegarias iluminadas: Libros de horas conservados en bibliotecas catalanas", *De arte*, núm. 6, 2007, pp. 75-106.

SMEYERS, Maurits, *L'Art de la miniature flamande du VIIIe au XVIe siècle*, Tournai: La Renaissance du livre, 1998.

WIECK, Roger S., *The Book of hours in medieval art and life*, Londres: Sotheby, 1988.

INCIPIT / EXPLICIT:

[Inc. calendari f. 1r] Ianuarius XXXI | luna uero XXX | III A circuncisio domini

[Expl. calendari f. 12v] XIII A Silvestri pape

[Inc. text f. 13r Rubr.] De sancta veronica oratio. | [text] Salve sancta facies | nostri redemptoris. In qua | inter species diuini splendoris. | Impressa Panniculo niuei | candoris. Data que veronice | signi ob amoris.

[Expl. text f. 220r] Beata uiscera marie uirginis quae | portauerunt eterni patris | filium. Nos cum prole pia | benedicat uirgo maria. amen.

Reclam afegit: *intespe*, f. 152v, al marge inferior dret.